



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.09.2024 ✓Accepted/Kabul: 04.10.2024

DOI: 10.30794/pausbed.1541719

Research Article/Araştırma Makalesi

Aslan, C. ve Yücel, A. A. (2024). "Bahâilik ve Rıza Şah ile ilişkisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 65, 1-8.

BAHÂİLİK VE RIZA ŞAH İLE İLİŞKİSİ

Celal ASLAN*, Ayşe Aybüke YÜCEL**

Öz

1796 yılında İran coğrafyasında Ağa Muhammed Şah tarafından kurulan bir Türkmen devleti olan Kaçarlar döneminde Şii mezhebinin beklediği Mehdi'nin geldiğini iddia eden Bâbîlik inancının bir kolu olarak Bahâilik inancı ortaya çıkmış ve hala varlığını sürdürmektedir. Bâbîlik inancından bambaşka bir yola sapan Bahâiler aslında İngiliz ve Rusların desteğiyle ayakta kalmışlardır. Bu süreçte Pehlevi Hanedanlığı döneminin başlamasında rol almışlar ve yeni hükümetin kurulması sürecinde Rıza Şah'ın yanında konumlanarak kendi taraftarlarının siyasi, sosyal, askeri ve eğitim alanlarında yer edinmelerini sağlamışlardır.

Bu çalışma, Türkçe literatürde hiç bahsedilmeyen Rıza Şah ve Bahâilik ilişkisi Farsça literatür kaynaklarının da katkısıyla yazılmıştır. Çalışmada Bahâilikten, Rıza Şah dönemi ve reformlarından, kurulan yeni hükümette Bahâilerin katkısından ve yönetim üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir. Türkçe literatürde oldukça geniş bir alanda bahsedilen Bahâilik inancı, genellikle bu inancın tarihçesi, görüşleri ve kurallarından oluşan bir düzende işlenmiştir. Bahâilerin siyasi kolları ve Rıza Şah dönemindeki faaliyetlerinin eksikliği Türkçe literatürde tespit edilerek bunun üzerine bir çalışma yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Bahâilik İnancı, Bâbîlik, Rıza Şah, Pehlevi Hanedanlığı.*

BAHAI AND ITS RELATIONSHIP WITH RIZA SHAH

Abstract

In 1796, during the Qajar dynasty established by Agha Muhammad Shah in the Iranian region, the Baha'i faith emerged as a branch of Bábism, which claimed to represent the Mahdi awaited by the Shia sect. The Baha'i faith still exists today. The Baha'is, who deviated significantly from Bábism, were actually sustained with the support of the British and Russians. During this period, they played a role in the establishment of the Pahlavi dynasty and aligned themselves with Reza Shah during the formation of the new government, thereby ensuring their supporters gained positions in political, social, military, and educational fields.

This study, written with the contribution of Persian literature sources, explores the relationship between Reza Shah and the Baha'i faith, which has not been discussed in the Turkish literature. The study covers the Baha'i faith, the period and reforms of Reza Shah, the contributions of the Baha'is to the newly established government, and their influence on the administration. While the Baha'i faith is widely discussed in the Turkish literature, it is usually presented in terms of its history, beliefs, and rules. The study identifies gaps in the Turkish literature regarding the political branches of the Baha'is and their activities during the Reza Shah era and addresses these gaps.

Keywords: *Baha'i Religion, Babism, Reza Shah, Pahlavi Rule.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, GAZİANTEP.

e-posta: celalasan46@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-3743-2697>)

**Gaziantep Üniversitesi, GAZİANTEP.

e-posta: yucelaysea@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-9756-6497>)

1. GİRİŞ

İran topraklarında 1796 yılında Afşar İmparatorluğunun yıkılmasıyla Ağa Muhammed Şah, Kaçar Devleti'ni kurup kendi hükümdarlığını ilan etmişti. Bu devlet de kendisinden önce bu coğrafyada yer alan devletler gibi Şii mezhebinin hâkim olduğu bir Türk hükümdarlığıydı. Devletin yönetiminde çoğunlukla Şii ulemanın etkisi görülmüştür. Şiiliğin etkisiyle filizlenen Bâbîlik hareketinin devamı niteliğindeki Bahâîlik inancı da yine burada ortaya çıkmıştır. Bâbîlik inancı, Mirza Ali Muhammed'in kendisini Mehdi'ye açılan bâb (kapı) olarak ilan etmesiyle başlamıştır. Bu inanış, kaynağını İslam dininden alması sebebiyle her dönemde taraftar bulmuştur. Fakat zaman içerisinde Mirza Ali Muhammed'in kendisini inanışın devamı için gönderilen bir peygamber olarak ilan etmesi sonucunda halkın çoğunluğu tarafından reddedilmiş ve içerisinde doğduğu Kaçar Hanedanlığı ile ters düşmüştür. Devamında kendi taraftarları hükümetle silahlı çatışmalara girmiş, büyük ayaklanmalar yaratmıştır. Nihayetinde bu inancın dini liderlerinin Osmanlı coğrafyasına sürgün edilmesine rağmen daileri tarafından Kaçar Hanedanlığında varlığı sürdürülmeye çalışılmıştır. Hareketin güç kazanması ve devamlılığını sürdürmesi ise kendisine taraftar bularak Kaçar Hanedanlığının bulunduğu coğrafyayı sömürge haline getirmeye çalışan İngilizlerin desteği sayesinde gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda İngilizler İslamiyet'in çoğu kurallarıyla çatışan bir inancı kökleştirerek İslam dininin gücünü kırmayı ve bu toprakları daha kolay sömürge haline getirmeyi amaçlamıştır.

Kaçar Hanedanlığı Ruslara karşı yenilgi alması, dünya savaşından yorgun ve yenik çıkılması neticesinde zayıflamıştı. Dışardan alınan bu darbelerin yanı sıra din adamlarının kendi çıkarları doğrultusunda halkı ezmesi, kabile reislerinin halkı madden ve hukuken yok sayması da iç karışıklıklara sebebiyet vermişti. Rıza Şah bu durumu fırsata çevirerek etrafındaki askeri memurlar başta olmak üzere ulemanın ve halkın da desteğini alıp, zayıf düşen Türk kökenli Kaçar Hanedanlığına son verip Pehlevi Hanedanlığını kurmuştur. Bu hanedanlıkta yapmak istediklerini kendisini destekleyen halka ve ulemaya olumlu taraflarıyla anlatan Rıza Şah, hanedanlığın kuruluşundan sonra modernite ve özgürlük adı altında kendi isteklerini zorunlu bir şekilde halka dayatmıştır. Kuruluş sürecinde kendisini destekleyen Şii ulemalarını sonraki süreçte yok saymış, toplumdaki bu dini yapıları ve din adamlarını kısıtlamıştır. Fakat yine aynı süreçte Bahâîleri daima yanında ve yönetiminin içerisinde tutmuş, diğer dini faaliyetlerin önü kapatılırken Bahâîlerin faaliyetlerinin önü açılmış; siyasi, sosyal, idari, ordu ve eğitim alanlarında Bahâî taraftarlarına yer verilmiştir. Rıza Şah dönemi Bahâîlerin Altın Çağı olarak adlandırılmıştır.

Bahâîler ile Rıza Şah'ın bu yakınlığı, Bahâîliğin İngiliz destekli bir oluşum olması ile birleşince Rıza Şah'ın da Bahâî örgütünün üyesi olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Bir taraftan da uygulanmaya çalışılan politikalar ile Bahâî inanışının sosyal kurallarının birbiriyle paralel olmasından dolayı bu iki yapının yakınlığının normal olabileceği savunulmuştur. Çalışmada bu ilişkiler ve olaylar Farsça ve Türkçe kaynaklar ışığında tartışılmış ve aydınlatılmaya çalışılmıştır.

2. BAHÂİLİK İNANIŞI

Bahâîlik, Kaçar Hanedanlığı'nda Muhammed Şah döneminde ortaya çıkan Bâbîlik tarikatının devamı niteliğinde bir dini harekettir. Bâbîlik hareketin ortaya çıkışı, kurucusu olan Mirza Ali Muhammed'in bağlı olduğu Şeyhlik tarikatının son bulmasıyla gerçekleşmiştir. Şeyhlik Şiilerin on iki imamının sonuncusunun ölümünden sonra, imamlarının manevi ruhunu yansıtacak, imamlarla irtibat kurabilecek, Kamil-i Şii denen bir kişi meydana getirme anlayışına dayanır. Bu inanç üzerine 1826 yılında Ahmed Ahsai kendisini Kamil-i Şii olarak ilan etmiş ve Şeyhliği kurmuştur (Fiğlalı ve Şimşek, 2010:9). Ona göre Allah; ilk önce peygamberlerinde, daha sonra imamlarında ve 12 imamın bitmesiyle de kendisinde zuhur etmiştir. Bu süreçte Bâbîliğin kurucusu olan Mirza Ali Muhammed küçük yaşta Şeyhliğin halefi olan Seyyid Kazım Reşti ile tanışmıştır (Fiğlalı, 1991:465). Bu tanışmanın ardından kendini Şeyhlik tarikatına adanmıştır. Seyyid Kazım Reşti, taraftarlarına sürekli olarak, kendisinin ölümünden sonra Mehdi'nin geleceğini ve onu aramalarını söylemiştir. Kazım Reşti öldükten sonra taraftarları kendisinin yerine bir halef aramıştır. Bu durumda taraftarlardan iki kişi tarikatın kendilerinden yürüyeceğini iddia etmiştir. Bunlardan biri Kirmanlı Hacı Kerim Han, diğeri ise Bâbîlik'in kurucusu Mirza Ali Muhammed olmuştur. Mirza Ali Muhammed, Kazım Reşti'nin iddia ettiği, kendisinden sonra gelecek olan Mehdi'ye açılacak olan bâbın yani kapının kendisi olduğunu iddia etmiştir (Yurdagür, 1991:359). Bu vesileyle Mirza Ali Muhammed'in öncülük yaptığı bir kesim, Şeyhlikten gelen yeni bir dini hareket oluşturmuş ve bu dini harekete Bâbîlik adını vermiştir. Kendini bâb ilan eden Mirza Ali Muhammed bununla yetinmeyip kısa bir süre sonra Mehdi'nin kendisi olduğunu iddia etmiştir.

Mirza Ali'yi Mehdi olarak kabul edenler ve karşı çıkanlar arasında büyük çatışmalar meydana gelmiştir. Mirza Ali Muhammed'i mehdi olarak kabul edenlerin oluşturduğu Bâbî çetesinin kendileri dışındaki halka karşı saldırılar gerçekleştirdikleri bilinmektedir (Fıglalı ve Şimşek, 2010:13). Bâb, bu çatışmaların içinde hükümet tarafından tutuklanmış ancak görüşleri dailer tarafından yayılmıştır. Bu süreçte Bâb tarafından, taraftarlarının dini görevleri ve Bâbîlerin sosyal yaşantıları en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiştir. Tüm kurallar ve sorumluluklar İslamiyet'tin temel ilkelerinden saptırılarak yeni bir düzene sokulmuştur. Bu karışıklıklar ve çatışmaların önüne geçemeyen Nasıruddin Şah, kendisine yapılan suikast girişimi sonucunda Bâb'ın idamına karar vermiştir. Bu karar elbette tarikat taraftarlarını daha da kıskırtmıştır. Süreç içerisinde Bâbîler yine hükümete karşı ayaklanmaktan geri durmamışlardır.

Mirza Ali Muhammed ölümünden önce Bâbîlik'e halef olarak Mirza Yahya Subhi Ezel'i bırakmıştır. Nasıruddin Şah döneminde Bâbîlerin ayaklanıp Şah'ı öldürmeye kalkışmalarıyla hükümetin gazabına uğrayıp birçok taraftarı öldürülürken Mirza Yahya Subhi Ezel de Bağdat'a sürgün edilmiştir (İpek, 2021a: 51). Bu kaçışın ardından Bâbîlik hareketinin başına Mirza Ali Muhammed'in kardeşi Mirza Hüseyin Ali en-Nuri geçmiştir.

Mirza Hüseyin Ali, Bâbîlik inancının liderliğini üstlendiği süreç zarfında Bâbîlik'e ait bazı görüş ve kuralları değiştirmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda Bâbî taraftarları tarafından reddedilmiş ve karşı çıkmıştır. Bu durumda hem kardeşiyle çatışan hem de kardeşi ve kendi taraftarlarının çatışmasından rahatsız olan Bağdat'taki din adamlarının şikayetleri ve İran Şah'ının ricasıyla Mirza Hüseyin Ali, İstanbul'a sürgün edilmiştir (Çiçek, 2017:138). Sürgünde de boş durmayan Ali "Bahâullah" unvanıyla her yere mektuplar yazıp Bahâilik inancını herkese anlatmış ve etrafında güçlü bir kalabalık oluşturmaya çalışmıştır. Kendisini de Allah'ın ortaya çıkaracağı zat olarak (men yuzhiruhullah) tanıtmıştır (Fıglalı, 1991:466). Mirza Hüseyin Ali'nin görüşüne göre; Hz. Muhammed son peygamber değildir, Allah her çağda dini temsil edecek bir peygamberi gönderecektir. Bu dönemin peygamberi de Mirza Hüseyin Ali seçilmiştir (Dilmaç, 2019:2). Bu ilan üzerine Osmanlı Padişahı, Fransız İmparatoru, Rus Çarı ve İngiliz Kraliçesi başta olmak üzere birçok devlet yöneticisine mektuplar gönderip onları kendi inanişına davet etmiştir (Çiçek, 2017:139). Bu davetle birlikte Osmanlı Hanedanlığı ve Kaçar Devleti Bahâîlere karşı olan yaptırımlarını arttırmış, Bahâî taraftarlarının ve temsilcilerinin sapkın fikirlerini yaymalarını engellemeye çalışmıştır. Fakat Bahâullah'ın davetine icabet halk tarafından her geçen gün artmıştır. Sadece bu inanişın ortaya çıktığı Kaçar Devleti sınırlarında değil Bahâullah'ın sürgün edildiği Osmanlı toprağı olan İstanbul'da da Bahâilik inancı kendine hızla taraftar bulmuş ve bu durum Osmanlı idarecilerini de oldukça rahatsız etmiştir (İpek, 2018:116). İstanbul'da bu durumdan rahatsızlık duyan idarecilerin yanı sıra Tekirdağ'da da bu inaniş destekleyen devlet adamlarının olduğu tespit edilmiştir. Bu sapkınlık üzerine Osmanlı Padişahı Abdülaziz, Mirza Hüseyin Ali'yi Akka'ya sürgün etmiştir. Aynı zamanda Edirne'de bulunan tüm Bahâî taraftarları da sürgünle cezalandırılmıştır (İpek, 2018a:117). Ne yazık ki bu sürgün Bahâîler'in etkilerini azaltan bir ceza olmamıştır. Mirza Hüseyin Ali sürgünde bulunduğu Akka'da ölünceye kadar risaleler ve kitaplar yazmıştır. Sonuç itibariyle Şeyhlik tarikatıyla başlayıp Bâbîlik'e dönüşen tarikat bir süre sonra kendi içinden yeni bir peygamberin varlığını savunan ve bir kitabı bulunan Bahâilik inanişına evrilmiştir.

Bahâullah'ın yeni bir zuhur olduğuna inanan bu inancın taraftarları, yeni bir şeriat ve hukuk sistemi kurulmasını beklemişlerdir. Bahâullah'ın yani Mirza Hüseyin Ali'nin sürgün döneminde yazmış olduğu Kitabü'l-Akdes ve yazmış olduğu diğer eserler inanişın kutsal kitabı kabul edilmiştir. Sosyal hayatta neler yapılacağına, dini sorumluluklarına ve inanişın amacına bu kitapta yer verilmiştir (bkz. Fıglalı ve Şimşek, 2010:45). Bahâullah'tan sonra oğlu Abbas Efendi "Abdulbahâ" unvanıyla halef olmuştur. 1908'de, Kaçar Hanedanlığında Meşrutiyetin ilan edilmesiyle Abdulbahâ, Bahâiliğin Mısır, Avrupa ve Amerika'ya nüfus etmesi için çaba sarfetmiştir. 1921'de Abbas Efendi'nin ölmesiyle de torunu Şevki Efendi "İlahi Emrin Velisi" olarak halef seçilmiş ve bu da tüm dünyaya Bahâiliği yaymak için elinden geleni yapmıştır. Bundan sonra ki Bahâî düzeni halefler üzerinden değil de Mahalli Ruhani Mahfiller, Milli Ruhani Mahfiller ve Umumi Adalet Evi olarak adlandırılan sistemler üzerinden yönetilmişlerdir. Günümüzde de hala bu nizam varlığını korumaktadır. Bugün dahi Bahâîlerin dünya üzerindeki nüfusu azımsanmayacak kadar çoktur. Hatta günümüzde kendi görüş ve tezlerini yaydıkları, Bahâullah'ın eserlerinin bulunduğu internet siteleri de mevcuttur (www.bahaitr.org / 07.01.2024).

Bahâilik İslam topraklarında doğmuş bir hareket olmasına rağmen İslamiyet'ten kendini soyutlamıştır. İbadetleri İslamiyet'ten tamamen farklıdır. Günde 3 vakit namazları vardır, mensupları hangisini kılmak isterlerse

onu kılabilirler. Kibleleri Akka'daki Bahâullah'ın mezarıdır. Sadece cenaze namazları cemaatle kılınır. Oruçları 19 gündür. 15 yaşına giren herkes evlenmekle yükümlüdür. Kadın ve erkek eşitliğini savunurlar, kadınların peçe takması da yasaktır. Bunlar gibi sosyal hayatı düzenleyen birçok kural ve sorumlulukları vardır. Amaçları dünyadaki herkesi din, dil, ırk, millet, eğitim seviyesi ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın bir çatı altında toplamak olmuştur (İpek, 2023:200). Bu talepleri nedeniyle Kaçar Hanedanlığı ve çoğunluğu temsil eden Şii ulema ile ters düşmüş ve çatışmalar yaşamışlardır (İpek, 2021b.: 506).

Bu hareketin Kaçar Devleti içerisinde başlamasının sebepleri ise iç sebepler ve dış sebepler olarak ikiye ayrılabilir. Dış sebepler içerisinde, ülkenin konumu ve doğal zenginliklerinin sömürge haline getirilmek istenmesi sayılabilirken; iç sebepler içerisinde de Kaçar Hanedanlığının Çarlık Rusya ile girdiği çetin savaşlardan ve Kaçar Hanedanlığı'nın başarısızlıklarından bıkan halkın, manevi bir sığınak araması yer almaktadır (Muhammedi, 2011:62). Bu bıkkınlık, Şii inancıyla ve on iki imamdaki son gelecekte olan Mehdi ve gaip imam beklentisiyle desteklenmiş ve Bahâîliğin Kaçar Devleti içerisinde doğmasında ve taraftar bulmasında etkili olmuştur (İpek, 2023:230). Elbette bu hareket her ne kadar dini bir inancı savunduğunu iddia etse de, Bahâîlerin hükümeti ele geçirmek istemeleri, sadece Kaçar Devleti'nin varlığını sürdürdüğü İran coğrafyasında değil tüm dünyada Bahâîlik hükümetini kurmayı hedeflemeleri masum bir dini inanış olmadıklarını aşikâr etmekteydi. Aynı zamanda girdikleri topluma ayak uydurarak Bahâîliğin cazip bir inanış olduğu mesajını vererek, birçok noktada insanların özgürlüklerine vurgu yaparak ve taraftarlarına daha hafif dini görevler yükleyerek toplumu kendi inanışlarına çekmek için cazibe oluşturmaya çalışmışlardır. Buradan da anlaşılıyor ki amaç bir öğretiyi veya ilmi yaymak yahut öğretmek değil, İslamiyet'in esaslarından sapmış, sapkın bir inanışı bahane ederek Kaçar Devleti topraklarını kendilerini destekleyen İngiliz ve Rusların sömürgesi haline getirebilmektir (Nesab ve Galoni, 2018:154). Bu sebeple Bahâîlerin İran coğrafyasındaki varlıkları, Yahudilerin Filistin'de var olma durumuna benzetilmiştir; toprakları temel ve stratejik ilkelere dayanarak meşrulaştırmışlardır (Nesab ve Galoni, 2018:146).

Bahâîlerin öğretileri arasında siyasetten uzak durmak, politikaya karışmamak gibi kurallar olmasına rağmen bu konuda tutarsız hareket etmişlerdir. Var oldukları ülke içerisinde hükümete karşı silahlı saldırılar ve başkaldırı hareketleri düzenleyecek güçte olan Bahâîlerin elbette bunları kendi imkânlarıyla yapmaları mümkün değildir. İngiliz ve Rus liderler Bahâîleri İslamiyet üzerinde yıkıcı faaliyetlerde bulunması için teşvik etmiş hatta bazen ağır silahlarla da desteklemiştir (Çiçek, 2017:143). Bu destek her zaman maddi açıdan olmamıştır. Manen de Bahâîlerin arkasında güç olarak var olmuşlardır. Örneğin Bahâî liderlerinden Abdüllbaha'nın İngiliz komutanı Lord Allenby tarafından özel bir rozet ve "Efendim" unvanıyla ödüllendirildiği bilinmektedir (Tokeli ve Maulai, 2018:866). Bu doğrultuda batılı yazarların bazıları Bahâîliğin İslam'ın gerici tavırlarını yıkan ilerici bir hareket olduğunu savunmuştur. Bahâullah'ın Akka'ya sürgün edildiğinde orada İngilizler tarafından güçlü bir şekilde desteklendiği aşikârdır. Bununla beraber Bahâullah'ın İngiltere ile Rusya'ya casusluk yapmak ve Müslümanlar arasında karışıklıklar çıkarmak için planlar yaptığı da bilinmektedir (Hasanlo, 1386:189). Bahâîlerin Kaçar Devleti'ndeki Şii yönetime ve İslamiyet'e karşı olan bir dini görüşleri olduğu için ne hükümetle ne de halkla barış içerisinde yaşamaları pek mümkün olmamıştır.

3. RIZA ŞAH PEHLEVİ VE BAHÂİLERLE İLİŞKİLER

Rıza Şah, 1878 yılında Mâzenderan'ın Alaşat¹ köyünde doğmuş bir asker çocuğuydu. Küçük yaşta anne ve babasını kaybetmiş olan Rıza Şah, Kazak ordusunda alt rütbeli subay olan amcasının yanına gitmişti (Koca, 2013:34). Askeri hayatı bu şekilde başlamış olan Rıza Şah çalışkanlığı sayesinde kısa sürede tuğgenerallik rütbesine erişmişti (Kurtuluş, 2008:67). Askerlik hayatında korkusuz ve yenilgiyi hazmedemeyen kişiliğe sahipti. 1914 Ahmed Şah döneminde I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Hamedan, Kirmanşah, Kürdistan ve İran'ın batısında savaşmıştır. Bu savaşa yüzbaşı rütbesiyle katılan Rıza Şah, savaşı Albay unvanıyla sonlandırmıştır (Koca, 2013:36). Yine bu dönemde Prens Abdülhüseyin Fermanferma'nın yanında çalışmış ve bu çalışma sürecinde iktidara giden siyasi yolları gözlemlemiştir.

Rıza Şah, ülkenin gidişatını sorguluyor, her geçen gün daha da kötüye gitmesini kendine dert ediniyordu. Ülke içerisinde din adamlarının fazla söz sahibi olması, kabile reislerinin devletin büyük bir kısmını ele geçirmesi, devlete bağlı bir ordunun olmaması, güçlü olanın kanununun geçerli olup halkın sürekli olarak ezilmesi gibi

¹ Bazı kaynaklarda doğduğu köy Savadkuh olarak geçmiştir. (bkz. Koca M. (2013). "İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Hareketleri (1925-1941). İnönü Üniversitesi Malatya s. 34.

sorunlar onu içten içe düşündürüyordu. Reformlara açık, yenilikçi bir siyasi kafada olan Rıza Şah siyasetin içinde bulunduğu 1921-1925 yılları arasında dahi merkezîyetçi bir devlet oluşumunu gerçekleştirmek adına ön hazırlıklar yapmıştır (Koca, 2013:49). Fakat bu başlangıç sürecinde kendisi ile Şii ulemaları arasında reformlarını uygulamaya başladıktan sonraki gibi bir anlayış farklılığının olmadığı görülmüştür. Aslında Kaçar Hanedanlığı'nın yaptırımlarından sıkılan ulemalar da kaçış noktası olarak Rıza Şah'ı desteklemiş fakat Rıza Şah bu süreçte politik davranıp ilke ve reformlarından ulemalara bahsetmemiştir. Sonrasında ise dini, sosyal ve siyasi alanlarda almış olduğu desteklerle Ahmet Şah'ı tahttan indirip Kaçar Hanedanı'na son vermiştir. 1925 tarihinde Tahran'daki Gülistan Sarayı'nda taç giyerek daha milliyetçi ve modern bir ülke kurmak adına reformlar yapmaya başlamıştır. Kuruluşta desteklerini aldığı ulemlarla daha iyi bir İran devleti için mücadele vereceği konusunda ortak bir noktada buluşmuş olmalarına rağmen sonrasında ilke ve reformların uygulanmaya başlanmasıyla ilişkileri iyice gerilmiş ve karşı karşıya gelmişlerdir. (Çebi, 2019:186).

Rıza Şah, Pehlevi Hanedanlığını kurarken ilk olarak yönetim biçimini Cumhuriyet yapmak istemişse de o dönemde iktidarını onaylayıp destek olanlar bu fikre karşı çıkmıştır. Bu sebeple Rıza Şah, hanedanlığı, geleneksel bir nitelik taşımıştır (Çebi, 2019:23). Aynı zamanda Rıza Şah, yapmış olduğu reformlarda ne kadar modernleşmeyi amaçlasa da yeterli olamamış ve verilen kararlar hep tepeden inme olmuştur. Buna rağmen hanedanlığın birçok alanında reformlarını uygulamaya çalışmıştır. Bu alanlar eğitim, hukuk ve vakıflar sistemi olmak üzere 3 alanda gerçekleştirilmiş ve bu süreçte Atatürk'ün reformlarından da etkilenmiştir. Yapılan reformların birçoğu Şii ulemanın zaman içerisinde karşı çıkacağı nitelikte reformlar olmuştur. Bu reformlardan bazıları; erkeklerin zorunlu askerlik yapması, fes ve şalvar gibi kıyafetler giymesi yerine din adamları dâhil batılı tarzda şapka, pantolon ve ceket kullanımı, kadınların başörtüsüz gezmesini özgür kılma, evlilik yaşının erkeklerde 18, kızlarda ise 15'e yükseltme olmuştur. Daha öncesinde din adamlarının söyledikleriyle hareket eden ve devlet yönetiminde olan İranlılar ile din görevlileri böyle bir uygulamanın gelmesinden elbette rahatsız olmuşlardır. Fakat Rıza Şah bu konuyu onların tercihlerine bırakmayarak planladığı reformları demokrasi yoluyla değil otoriter ve baskıcı bir şekilde uygulamaya koymuştur. (Akyol ve Ahmadi, 2020:269). Aslında bu durum değişime ve dönüşüme hazır olmayan İran toplumunun direnişini de göstermektedir. Yine dönem içerisinde din adamlarının önemli gelir kapısı olan vakıfları düzenlemiş ve miras malı gibi kullanılan, gelirden din adamlarının büyük pay aldıkları vakıfların gelir giderlerini ve nereye ne kadar para harcayacağını devletin belirlediği bir sisteme çevirmiştir. Bu durumu destekleyen Şeyh İbrahim Zancani, İslam ülkelerinin geri kalmışlığının sebebini din adamlarının, dini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak olduğunu savunmuş, bir din adamı olarak din adamlarını eleştirmiş ve halkın gelişip ülkenin kalkınmasında din adamlarını önemli bir engel olarak görmüştür (Akyol ve Ahmadi, 2019:164). Yine meşrutiyet sürecinde etkili olan Seyid Cemaleddin Afgani ve Seyid Hadi Necem Abadi gibi din ve fikir adamları, meşrutiyet devrimini desteklemiş ve bu harekette etkili olmuşlardır (Koca, 2013:21). Rıza Şah döneminde özellikle dini alanda yapılan ıslahatlar, din üzerinden halkı kandırıp, dini bir gelir kaynağı gibi kullanan ve pozitif ilimlere kapalı olan kesimler için can sıkıcı olmuştur. Bu açıdan bakınca Rıza Şah'ın, dini kendi çıkarlarına kullanan kişilere karşı ıslahatlar yaptığı görülmektedir. Yapılan ıslahatların ise özellikle din adamları tarafından, toplumdaki etkilerinin azalacağı korkusuyla ve maddi beklentilerinin zarar göreceği endişesiyle, tepkiyle karşılandığı sonucuna varabiliriz. Fakat Rıza Şah'ın dönem içerisinde Şii ulemeden sakındığı her şeyi Bahâî inancının temsilcileri ve taraftarlarına sunması yönetimdeki güvenilirliğini sarsmıştır. Bunun yanında tahta oturduktan sonra ülkeyi demokrasi ve özgürlük kavramları ile yöneteceği düşünülürken; zaman içerisinde meclis kararlarına müdahale eden, kendi kararlarını sorgusuz sualsiz uygulayan ve yönetim tarzını meclis ve halkın istekleri doğrultusunda değil de kendi istekleri doğrultusunda uygulayan bir yönetim şekline dönüştürdüğü görülmüştür (Çebi, 2019:151). Bu durumda hükümeti kurarken hedefledikleri ile yaptıkları çelişmiştir.

Bu çelişkilerden bir tanesi de dönem içerisinde dinin temel taşlarını yok sayan ve tüm dini kuralları kendi inanışlarına göre değiştiren, kendilerinin İslamiyet'in devamını sağladıklarını, Bahau'llah'a vahiy indiğini ve onun aslında peygamber olduğunu iddia eden Bahâîlerin, ıslahatları savunan bir devlet yöneticisi olan Rıza Şah döneminde, dini alanda etkili bir rol oynamış olmalarıdır. Bu dini hareketin Pehlevi Hanedanlığı'nın yakınında olmalarını, ilk olarak Rıza Pehlevi'nin politikalarını destekleyerek onun yönetimi devralmasını sağlamaları ve sonrasında da devletin yönetim kademelerinde yer almak için Rıza Şah'a ve onun politikalarına destekçi olmalarıyla açıklayabiliriz. Ancak bu noktada Bahâîlik inancındaki bazı uygulamaların Şah'ın gerçekleştirmek istediği Batılı tarzı değişikliklerle de örtüştüğünü göz ardı etmemek gerekir. Kimi iddialara göre de Rıza Şah ve

Bahâîlerin ilişkilerinin Rıza Şah yönetimi başlamadan önceye dayandığı ve bu nedenle de Bahâîlerin yoğun destekleriyle mevcut hükümeti yıkıp tahta çıktığı iddiası olmuştur. Kaçar Hanedanlığı içerisinde barınamayan ve dışlanan Bahâîler Rusya'nın ve İngiltere'nin destekleriyle, taraftarları az da olsa, varlıklarını sürdürmüşlerdir. Fakat bu süreçten sonra kendi öğretilerinde bulunan siyasete karışmama ve politikadan uzak durma anlayışını net bir şekilde ihlal ederek siyasetin içinde yer almışlardır. İşte bu dönemde başlayan Rıza Şah ve Bahâîler arasındaki ilişkiler, hükümetin ileriki zamanlarında da oldukça artmış ve Bahâîler Pehlevi Hanedanlığının siyasi, sosyal, eğitim ve kültürel alanlarında oldukça fazla söz sahibi olmuşlardır. Rıza Şah Pehlevi'nin reform ve istekleri de Bahâîlerin isteklerini bir noktada karşılıyordu. Bu sebeple Bahâîler güzel bir anlaşmayla emellerine ulaşabiliyorlardı. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, dünya savaşının sebep olduğu devlet sınırlarının değişmesi, İran'daki mevcut hükümetin başarısızlıkları ve İran'daki siyasal egemenliğin dönemsel olarak zayıflaması gibi sebepler bölgede yeni bir İngiliz stratejisinin oluşmasına sebep olmuştur (Tokeli ve Maulai, 2018:867). İngilizler bölgede Bahâîlerle iş birliği yaparak kendilerine alan yaratmışlardı. Onlar da İngiliz politikalarını açıkça destekliyorlardı. Bölgedeki bu boşluğun ardından Bahâî destekli Pehlevi Hanedanlığı hükümetinin ortaya çıkması da Rıza Şah'ın İngiliz destekli bir devlet yönetimini benimseyip, yapılan reform ve inkılapların bu doğrultuda gerçekleştirildiği yönündeki yorumları da düşündürmüştür.

Belki de Rıza Şah'ın modernleşmek adına verdiği masum kararlar Bahâîlerin abartıları ve destek çıkmalarıyla da farklı boyutlara ulaşmış olabilir. Fakat henüz Pehlevi dönemi başlamadan evvel devlet içerisinde başbakan olan ve Rıza Şah'la iş birliği kurarak birlikte darbe gerçekleştirdiği Seyyid Ziyaeddin Tabatabai'nin darbeden sonra yeniden başbakan seçilmesi, haklarında İngiliz ajanı oldukları iddia edilen başka kişilerin de devletin önemli kademelerine getirilmesi ve bu süreçte Bahâî liderlerinin Kaçar Hanedanlığının yıkılıp Pehlevi Hanedanlığı'nın kurulmasına verdikleri çabalarla Pehlevi Hanedanlığı yönetiminin İngiliz destekli bir yönetim olduğu iddiası bu düşünceyi zayıflatmaktadır (Çebi, 2019:141). Hükümet kurulurken ve sonrasında da Bahâîlerle bu kadar yakın olan Rıza Şah kendi döneminde yine bu inanişin örgütsel olarak genişlemesine katkı sağlamıştır. Pehlevi'nin tepeden indirme demokrasisiyle devlet kurumları, ordu ve eğitim daireleri Bahâîlerin eline geçmiş ve Kaçarlar döneminde yok sayılan Bahâîler, İran topraklarındaki uzun süreli varlıklarının en parlak dönemini yaşamışlardır. Onlar, Pehlevi dönemini Altın dönem olarak adlandırmışlardır (Tokeli ve Maulai, 2018:871).

Rıza Şah, Kaçar Devleti yönetiminde başrolde olduğunu bildiği Şii ulemasını, kurduğu hükümet içerisinde en alt yetkiyle sınırlandırmıştır (Kurtuluş, 2008:67). Sınırlandırılan bu din adamlarının yerine Bahâî inanişine mensup din adamlarını ve onların yetkililerini getirmiştir. Bakıldığında Rıza Şah dini devlet yönetiminden ayırmaya çalışırken başka bir inanişi kendi yanında yüceltmıştır. Evet Şii ulemalarından dini bahane ederek halkın inancılarını suistimal eden ve kendi çıkarları uğruna din adamlığı yapan kişiler elbette vardır fakat Bahâîler de Rıza Şah'ın islahat ve reformlarına ılımlı yaklaşma karşılığında tüm imkanları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Bu durum halkın dini inancılarının zedelenmesine, hükümetten soğumasına ve tepeden inme modernitenin şaşkınlığı içerisinde kendilerine başka kurtuluş yolları aramalarına sebep olmuştur. Bu nedenle Pehlevi döneminden sonraki İran İslam Devrimi belki de halkın kurtuluş olarak baktıkları tek çıkar yol olmuştur.

Bahâîlere sosyal hayat içerisinde verilen önceliklerden biri, insanlarla doğrudan temas kurabilecekleri dernekler kurmalarına fırsat verilmesi olmuştur. Bu imkânla sosyal açıdan kendilerini daha fazla tanıtmaya ve fikirlerini geniş çevrelere yaymaya fırsat bulmuşlardır. Ayrıca II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan kıtlık sürecinde hükümet sıkı yönetim ilan ederek bazı temel gıdaların temini için karne uygulamasına geçmişti (Kısak ve Ekinci, 2021:14). Temel gıda dağıtımının hükümetin elinde olduğu bu süreçte, dağıtımlar hükümet tarafından Bahâîlere bırakılmıştır (Tokeli ve Maulai, 2018:873). Bu görevlendirme bile Pehlevi Hanedanlığı'nda Bahâîlerin otoritesini görmek için yeterli olmuştur.

Bir ülkede eğitim sistemini yönetebilmek demek gelecek olan nesillerin tamamını şekillendirebilmek demektir. Rıza Şah döneminde de eğitimde İslamiyet'in tanıtımının devlet yönetiminde sağlıklı bir şekilde yapılması istenmiştir (Akyol ve Ahmadi, 2019:154). Fakat bu istek, Bahâîlerin kendi görüş ve düşüncelerini daha geniş alanlara yaymak maksadıyla, İran topraklarında yönetimi kendilerine ait özel okullar kurmalarıyla samimiyetini kaybetmiştir. Bu özel okulların eğitim şartlarının diğer okullara nazaran daha iyi olduğu bilinmektedir. Yabancı ülkelerden İngilizce, Fransızca ve Rusça öğretmek için yabancı kadın hocaların getirilmesi ve eğitim kalitesini yükseltmeleri, eğitime önem veren aileler için bu okulları cazibeli bir konuma getirmiştir. Bu okullardaki eğitim sistemini Bahâîlerin kendi

düşüncelerini genç dimağlara aktarmak için kurmuş olduklarını, her sabah Bahâî dua kitabının bir kısmı çocuklara zorunlu olarak okutmalarından açıkça anlayabiliriz. Rıza Şah'ın çocuklarının da bu okullarda eğitim görmüş olması, hükümetin bu dini harekete ne derece destek verdiğini göstermektedir (Tokeli ve Maulai, 2018:876). Henüz fikir açısından çok toy ve hassas olan çocukların bu şekilde yönlendirilmesi hem dini eğitim hem de kişisel eğitim için sağlıklı bir durumu göstermemektedir. Bu okullar belirtilen uygulamalara rağmen ülke içerisinde sayısını ve etkinliğini artırmıştır. Sonuç itibarıyla halkın bir şeylere karşı çıkmasının hükümet nezdinde pek bir karşılığı olmadığı gibi aksine hükümetten destek bulan inançlar ve uygulamalar bir şekilde gelişmiş ve büyümüştür. Bu açıdan bakıldığında Pehlevi Hanedanlığı hükümeti bir yandan demokrasi ve özgürlük açısından önemli adımlar atmış olsa bile diğer taraftan bunun halkın çoğunluğu tarafından benimsenmemiş olması ve yeni hâkim inançlar ve zümreler meydana getirmesi ıslahatların kalıcı olmasının önüne geçmiştir. Nihayetinde bu süreç İran İslam Devrimi ile son bulmuştur.

Bahâîler ise günümüzde 190 farklı ülkede varlıklarını devam ettirmektedirler (İpek, 2018b:1333). Afrika, Amerika, Asya Avustralya, Avrupa olmak üzere dünya üzerindeki varlıkları 5-7 milyon civarında kaydedilmiştir (İpek, 2020:230). Mahalli ve Milli Mahfillerin sayesinde birbirlerinin faaliyetlerinden haberdar olup varlıklarını korumaktadırlar. Yine aynı şekilde Yüce Adalet Evi olarak adlandırdıkları idari düzenin merkezi yetkili kurumunun rehberliği altındadırlar. İnançlarının amaçlarını, ibadetlerini ve kitaplarını sosyal mecralardan da yaymaya devam etmektedirler. Bahâî taraftarlarının hala Birleşmiş Milletlerle iş birliği içinde olduğu BIC (Bahâî International Community) adında bir sivil toplum kuruluşu aracılığıyla güçlerine güç kattıkları görülmektedir (www.bahaitr.org).

4.SONUÇ

Kaçar Hanedanlığı döneminde ortaya çıkan ve Şii mezhebinin 12 İmam'dan sonra dünyaya geleceğine inanılan Mehdi'nin kendisi olduğunu iddia eden bir şeyh tarafından başlatılan ve sonrasında daha da sapıtarak devam eden Bahâîlik inancı en parlak dönemini Rıza Şah döneminde yaşamıştır. Bu inanış, siyasetten uzakta sadece Allah için çalışmayı savunsa da şeyhlerin İngiltere ve Rusya'dan aldıkları desteklerle Kaçar Hanedanlığına karşı çıktıkları, sürgün oldukları yerlerden İngiliz ve Rus güçleriyle kurtuldukları ve onların destekleriyle ayakta durdukları görülmüştür. İngiliz ve Ruslar, Bahâîlerin kurmuş oldukları dini hareketle bu bölgede sömürge yapmayı amaçlamışlardır. Bu amaç Rıza Şah'ın hanedanlık yönetiminde Bahâîleri desteklemeleriyle hız kazanmıştır. Bir önceki yönetimde Şii ulemalara yapılan ayrıcalıklar Rıza Şah döneminde Bahâîlere tanınarak ülke içerisinde imtiyazlı bir grup meydana getirilmiştir.

Rıza Şah'ın iktidara gelirken dini tarikatları engelleyip Bahâîleri desteklemesindeki amaç muhtemelen Bahâîlerin İngiliz ve Ruslardan aldığı destek ve güç olmuştur. İktidara geldikten sonra halkın değil kendi iktidarını sağlama almak isteyen yöneticilerin bu tür değişimleri olasıdır. Fakat halkın çoğunluğunca desteklenmeyen sistemleri halka rağmen ayakta tutmak kolay olmamaktadır. Her millet kendi değerleri doğrultusunda bir geri dönüş yapabilir. Bu geri dönüşün halk için her zaman tam manası ile faydalı olacağı da kesin değildir. Bugün İran'ın İslam Devrimi ile yönetilmesi belki de Rıza Şah'ın inanç değerlerine verdiği zararın ve halkın önemli bir kısmının fikirlerini göz ardı etmiş olmasının tepkisel yansıması olabilir. Yine aynı şekilde eğitim ve siyaset içerisinde Bahâîlerin kendi değerlerini devletin devamını sağlayacak olan çocuklara empoze etmeye çalışması da mevcut sisteme tepkiyi arttırmıştır. Bu noktada Rıza Şah'ın modernite ve demokrasi faaliyetleri samimiyetini kaybetmiş ve kendi yönetiminden sonra yaşanacak olan Şii İslam Devrimini tetiklemiştir.

Bu durum da İngilizler tarafından desteklendiği bilinen Bahâî inancının, Rıza Şah'ı iktidara getirmek konusunda yardımının dokunduğu ve bu yardımın İngiliz ve Rusların dolaylı destekleriyle yapıldığı sonucuna itmiştir. Bazı kaynaklar Rıza Şah'ın Bahailerle birlikte çalışmasını dini gerekçeler açısından Bahâîlerin inanışlarına bağlı kurallarının Rıza Şah'ın reformlarına yakın olmasına bağlamıştır. Bu durum Rıza Şah'ın reformlarının ve faaliyetlerinin modern ve bağımsız bir ülke kurmaktan ziyade, iktidarını sağlama almak adına İngilizlerin bölgedeki çıkarlarına hizmet etmeye çalıştığı kanısını uyandırmıştır. Ülke için bu dönemde atılan pek olumlu adım da belki bu algıdan dolayı devrimle birlikte heba olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akyol, E, Ahmadi, A. (2019). "İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Sürecinin Şia Ulemasına Etkisi", *Tarih Okulu Dergisi*, 12/40, 145-170.
- Akyol, E, Ahmadi, A. (2020). "İran'da Siyasi Partiler". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8/23. 268-284.
- Çebi, T. (2019). *İran'da Modernleşme, Ulema ve İktidar: Rıza Şah Döneminde İran Devleti ve Ulema İlişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Çiçek. H. (2017), "Bahâlik, Bahâliğinn Görüşleri, İslâm Düşüncesindeki Yeri ve Ona Dair Bazı Yorumlar", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6, 135-156.
- Dilmaç, M,A .(2019). *Kitabu'l-Akdes'e Göre Bahâlik ve Kitabu'l-Akdes'in Bahai Literatüründeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi) Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Ekinci, A & Kısak, M. (2021). "Ana Hatlarıyla İki Dünya Savaşı'nda İran ve Rıza Şah", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/52, 1-19.
- Fiğlalı, E. R. Şimşek, R (2010), "Bahâlik ve el-Kitabu'l-Akdes (Türkçe Çeviri)", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 3/2, 7-144.
- Fiğlalı, E.R. (1991) "Bahâlik", TDV İslam Ansiklopedisi, 4, 464-468.
- Hasanlo, E. A. (1386). "Sömürgeciliğin Gölgesinde Bahâlik". *Meşrak Mourud Dergisi*, 1/4, 186-210.
- İpek Y. (2018b), "Yeni Bir Dini Hareket Olan Bahâlikte Tebliğ Anlayışı ve Türkiye'de Bahailer", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/59, 1327- 1337.
- İpek, Y. (2018a). *İran ve Osmanlı Coğrafyasında Gelişen Bir Dini Hareket Olarak Bâbilik-Bahâlik ve Günümüz Türkiye'sindeki Faaliyetleri*. (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi.
- İpek, Y. (2020). *Yeni Bir Dini Hareket Olarak Bahâlik ve Türkiye'de Bahâiler*, Kimlik Yayınları, Kayseri.
- İpek, Y. (2021a). "Subhi Ezel Mirza Yahya ve Ezeliler", *Bilimname*, 45, 43-78.
- İpek, Y. (2021b) "Kaçarlar Dönemi İran Coğrafyasında Din ve Din Adamları", *Modern İran Tarihi: Kaçar Hanedanı'ndan İslam Devrimine*, (ed. Osman Karacan), Selenge Yayınları, İstanbul. 493-518.
- İpek, Y. (2023), *İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı, Bâbilik be Bahâlik*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul
- Koca, M. (2013). İran'da Rıza Şah Dönemi Modernleşme Hareketleri (1925-1941). (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi."
- Kurtuluş, R. (2008). Rıza Şah Pehlevi. TDV İslam Ansiklopedisi. 5, 67.
- Muhammedi, M. (2011). "Ayetullah Burujerdi ve İmam Humeyni'nin Pehlevi Hükümetindeki İslamcılık ve Bahai Etkisine Karşı Mücadeledeki Rolünün Analitik Okunması". *Üç Aylık İslam İnkılabı Araştırmaları Bilimsel Araştırma Dergisi*, 8/25, 61-84.
- Nesab, A.F & Galoni, N. (2018). "Sapkın Mezheplere Olan Eğilimin Nedenleri, Derecesi ve Sosyal Güvenlikteki Rolünün Araştırılması (Bahai Mezhebi Örneği)", *Savunma Politikası Dergisi*, 28/109, 139-168.
- Yurdağür, M. (1991). "Bâb", TDV İslam Ansiklopedisi, 4, 359
- Tokeli, Y, Maulai M.R. (2018), "Bahailer ve Rıza Şah; İlk Pehlevi Döneminde Etkileşimden Örgütsel Genişlemeye", *Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Dergisi*, 49/3, 863-879.
- www.bahai.org / 25.01.2024
- www.bahaitr.org / 07.01.2024

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).